

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Природничо-географічний факультет

Кафедра загальної та регіональної географії

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Географія населення

Галузь знань: 10 Природничі науки

Спеціальність: 106 Географія

Спеціалізація: Географія рекреації та туризму

Галузь знань: 01 Освіта

Спеціальність: 014 Середня освіта (Географія)

Освітньо-професійна програма: Середня освіта (Географія. Біологія та здоров'я людини)

УХВАЛЕНО

Рішенням кафедри загальної та
регіональної географії

Протокол №1 від 29 серпня 2022 року

Загальна інформація про дисципліну

Назва дисципліни	Географія населення
Викладач	Буц Юрій Васильович
Профайл викладача	https://pgf.sspu.edu.ua/kolektyv-kafedry-geografia
Контактний тел.	(050) 6830899
E-mail:	butsyura73@gmail.com
Консультації	Консультації проводяться щосереди о 12:30 год.; групові або одноосібні. Також можливі он-лайн консультації через інтернет-ресурси. Для погодження часу он-лайн консультацій слід писати на електронну пошту викладача або телефонувати.

Анотація до дисципліни

Вивчення населення є необхідною ланкою в контексті комплексних географічних досліджень території поряд з вивченням особливостей природного середовища і господарства. Населення (або народонаселення) – це природно-історична сукупність людей, яка неперервно самовідновлюється в процесі самовідтворення безпосереднього життя. Таким чином населення виступає головним матеріальним компонентом людського суспільства.

В цьому контексті надзвичайно важливим є дослідження чисельності, складу (статевого, вікового, расового, етнічного, соціального, релігійного тощо) населення, особливостей його природного і механічного відтворення на різних ієрархічних рівнях (світ, Україна, Сумська область) та специфіки його форм розселення. Для вирішення названих завдань протягом вивчення дисципліни формуються практичні вміння обробляти статистичні дані, робити демографічні прогнози, використовувати картографічні методи представлення отриманих результатів тощо.

Мета і завдання дисципліни

Мета дисципліни: формування уявлень про чисельність, складнаселення і типи його відтворення а також специфіку форм розселення населення з врахуванням природних та соціально-економічних факторів.

Завдання курсу: основні завдання вивчення дисципліни «Географія населення» знаходяться у повній відповідності до розуміння двоєдності об'єкту науки (населення і його розселення).

Перша частина вирішує завдання кількісного аналізу населення та процесів його відтворення (природного і механічного), формується вміння використовувати системно-структурний підхід (статева, вікова, расова, етнічна, соціальна та інші структури населення). Друга частина курсу дає уяву проформи територіальної концентрації населення, засвоюються такі категорії як «населений пункт», «місто», «урбанізація» (її етапи, форми, типи, види, рівні тощо) та ін. На практичних заняттях закріплюється вміння обробляти статистичні дані, робити демографічні прогнози, використовувати картографічні методи тощо.

Формат дисципліни

Ознаки дисципліни	
Рік викладання	2023/2024
Освітній ступінь	бакалавр
Курс навчання	3
Семестр	5
Формат курсу	очний
Обов'язкова /вибіркова	вибіркова
Кількість кредитів/годин	3/92
Кількість розділів	2 розділи
Форма контролю	залік
Лекції	10 год.
Практичні заняття	10 год.
Самостійна робота	72 год.

Результати навчання

Демонструвати знання та розуміння фактів і подій історичного минулого та сьогодення українського народу. Аналізувати етногенез української нації, історичних документів за допомогою різних наукових методів, спираючись на принципи історизму, об'єктивності, зв'язку теорії з практикою (ПРН-1).

Демонструвати знання та розуміння дефініції провідних термінів та понять суспільної географії, факторів розміщення виробництва та складових геодемографічної ситуації. Пояснювати закономірності раціональної територіальної організації суспільства. Застосовувати основні положення теорії сталого розвитку. Встановлювати концептуальні відмінності понять «район» і «регіон». Аналізувати наслідки розвитку процесу географічного поділу праці (ПРН-18).

Тематичний план вивчення дисципліни

Розділ 1. Чисельність, відтворення та структури населення.

Тема 1. Об'єкт, предмет та завдання географії населення.

Антропогеографія і «географія людини». Зародження і становлення географії населення. Двоєдність об'єкту дослідження. Міжпредметні зв'язки. Демографічна статистика. Постійне і наявне населення.

Тема 2. Чисельність і відтворення населення світу.

Чисельність, склад і режим відтворення населення. Безперервність процесу самооновлення населення за рахунок зміни людських поколінь. Поділ відтворення на природне і механічне; три основних режими відтворення: розширений, простий і звужений. Демографічна формула як математичний запис чисельного співвідношення між народжуваністю, смертністю та природним приростом.

Тема 3. Фактори відтворення населення.

Фактор як умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або головну рису. Поділ факторів відтворення населення на внутрішньо властиві людським спільнотам (натуральні) і зовнішні (штучні). Натуральні фактори: матеріальні умови життя, зайнятість, культура, соціальні потрясіння, урбанізація, конфесійний (релігійний), етнічний та психологічний; до штучних відноситься демографічна політика держави.

Тема 4. Статеві-вікова структура населення.

3 періоди в житті людини: доробочий (дитячий), робочий (працездатний), післяробочий (пенсійний). На основі динаміки співвідношення часток населення у названих проміжках часу і здійснюється типологія вікових структур (виділяються регресивний, прогресивний і стаціонарний типи). Типи статевої структури населення: з переважанням чоловіків (близько 90 країн світу), з переважанням жінок (115 країн) та з паритетною статевою структурою (лише 25 країн). В цілому на Землі чоловіків більше, ніж жінок. Геодемографічна ситуація як співвідношення народжуваності, смертності, міграційної рухливості, що склалося на даний час у певній територіальній групі населення і створило його статево-вікову структуру та передумови подальшого відтворення.

Тема 5. Расова та етнічна структура населення світу.

Раси як великі групи людей, що мають спільне походження і подібні зовнішні ознаки, які передаються спадково (колір шкіри, волосся, очей, форма носа і губ, зріст та інше). Метисація як процес змішування рас, який підтверджує біологічну єдність людства. Основні раси і перехідні міжрасові форми. Етнос як усталена спільність людей, що історично склалася на певній території і позначена спільністю мови, культури, побуту, психічного складу, єдністю етнічної самосвідомості тощо. Етнічні ознаки як такі, що мають традиційність та всеохоплюваність в межах етносу, специфічні лише для нього, а також дозволяють чітко відокремити даний етнос від інших. Головні етнічні ознаки: територія, мова, етнічна самосвідомість, етнічний менталітет, спільність економічного життя, мінімальна чисельність населення тощо.

Тема 6. Трудові ресурси та їх використання.

Трудові ресурси як частина населення, яка володіє сукупністю фізичних і духовних ознак, що дозволяють працювати. Якісний і кількісний підходи до визначення трудових ресурсів. вікові групи трудових ресурсів та їх специфіка. Безробіття як соціально-економічне явище. Типологія країн на основі використання трудових ресурсів у різних сферах господарства.

Розділ 2. Форми розселення населення.

Тема 7. Розселення та його форми.

Розподіл населення по території та форми його територіальної організації у вигляді системи населених пунктів (поселень). Поселення як первинний елемент та головна операційна одиниця вивчення розселення. Порівняння підходів до визначення населених пунктів представниками різних галузей знань. Виробничий принцип як провідний у виділенні та вивченні окремих форм розселення. Постійні населені пункти як головна форма розселення. Сезонні, пересувні і тимчасові поселення. Дисперсне розселення. Урбанізація як процес зростання частки міського населення, підвищення ролі міст в житті суспільства та поширення міського способу життя на всю мережу поселень.

Тема 8. Процес урбанізації: етапи, форми, типи.

Етапи урбанізації: початкова урбанізація, субурбанізація, рурбанізація, контрурбанізація. Кожному етапу властиві свої форми прояву. Субурбанізація та міські агломерації (моно- і поліцентричні). Рурбанізація та мегаполіси. Контрурбанізація і відтік населення з великих міст та ядер міських агломерацій.

Географія міських поселень. Зв'язок раціональної територіальної організації міських поселень з їхніми планувальними формами. Практика містобудування і типові планувальні структури міст: радіальна, радіально-кільцева (концентрична), шахова (квартальна), лінійна, ускладнена лінійна, стільникова та групова (змішана). Хибна урбанізація та хаотична забудова (відсутність територіального планування як такого).

Тема 9. Географія сільських поселень.

Поділ сільських поселень за показниками людності на найдрібніші, дрібні, середні, крупні та найкрупніші. Функціональна типологія (поділ сільських поселень на 3 основних типи – сільськогосподарські, несільськогосподарські та змішані з низкою підтипів). Вплив природного середовища на сільське розселення і топографічна типологія сільських населених пунктів (прирічковий, вододільний, яружно-балковий, гірсько-долинний, гребневий і карнизний типи поселень).

Тема 10. Заселеність території земної кулі.

Густота (щільність) населення як чисельність постійного населення, що припадає на одиницю площі (1 км²). Середньосвітовий показник густоти населення. Ареали підвищеної густоти населення (Східноазійський, Південноазійський, Західноєвропейський, Північноамериканський та Південноамериканський). Роль механічного відтворення в освоєнні зручних для проживання територій планети. Сплески міграційної активності («хвилі міграції»): гунська, арабська, монголо-татарська хвилі, «стара еміграція» і «нова еміграція». Сучасні міграції не носять «хвильового» характеру та змінили свої напрямки. «Сходінчатість» як феномен сучасних міграцій. Фемінізація міграцій.

Політика дисципліни

Вивчення географії населення потребує: виконання тестових завдань, самостійної роботи тощо; підготовки до практичних занять; опрацювання рекомендованої основної та додаткової літератури, а також інших інформаційних джерел.

Підготовка та участь у практичних заняттях передбачає: ознайомлення з програмою навчальної дисципліни, питаннями, які виносяться на заняття з відповідної теми; вивчення конспекту лекцій, а також позицій, викладених у підручниках, монографічній та іншій науковій літературі тощо.

Результатом підготовки до заняття повинно бути змістовне володіння здобувачем вищої освіти матеріалом теми, якій присвячено відповідне заняття, а саме знання: поняттєво-термінологічного апарату дисципліни; теоретичних основ суспільної географії; форм територіальної організації виробництва; чинників розвитку та розміщення виробництв, основних показників соціально-економічного розвитку тощо.

Розв'язання практичних завдань повинно як за формою, так і за змістом відповідати вимогам, що висуваються до вирішення відповідного завдання, свідчити про його самостійність, відсутність ознак повторюваності та плагіату.

На практичних заняттях присутність здобувачів вищої освіти є обов'язковою, важливою також є їх участь в обговоренні всіх питань теми. Забороняється запізнюватись на навчальні заняття та пропускати їх без поважних причин. Пропущені заняття мають бути відпрацьовані на консультаціях. Це ж стосується й студентів, які не виконали завдання або показали відсутність знань з основних питань теми. Здобувач вищої освіти повинен дотримуватися навчальної етики, поважно ставитися до учасників процесу навчання, бути зваженим, уважним та дотримуватися дисципліни й часових (строкових) параметрів навчального процесу. Під час контрольних заходів забороняється використовувати джерела інформації, усні підказки, письмові роботи інших осіб, друковані книги, методичні посібники, телефони, планшети. Забороняється користування мобільним телефоном, планшетом чи іншими мобільними пристроями під час заняття з метою, не пов'язаною із навчанням.

Академічна доброчесність

Очікується, що роботи студентів будуть їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел списування, втручання в роботу інших студентів становлять приклади можливої академічної недоброчесності. Неприпустимо надавати для оцінювання письмову роботу, підготовлену за участю інших осіб. Виявлення ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її незарахування викладачем, незалежно від масштабів плагіату чи обману. Вивчення дисципліни передбачає дотримання положень Кодексу академічної доброчесності СумДПУ імені А.С. Макаренка.

Система оцінювання та вимоги

Поточний контроль навчальних досягнень здійснюється протягом семестру на практичних заняттях. Результати (кількість набраних балів) фіксує викладач.

Використовуються такі форми поточного опитування: тестування, контрольна робота з відкритими питаннями, заслуховування повідомлень студента з довідковою інформацією, реферати, створення презентації з її обов'язковим показом та повідомленням, участь у обговоренні питань для контролю знань на практичних заняттях.

Поточний контроль відображає поточні навчальні досягнення студента в освоєнні програмного матеріалу дисципліни і спрямований на необхідне корегування самостійної роботи студента. Сюди входить: методи усного контролю – бесіда, розповідь, доповідь студента, роз'яснення, відповіді на запитання. Усний контроль проводиться майже на кожному занятті в індивідуальній, фронтальній або комбінованій формі. Викладач розробляє чіткі критерії оцінювання всіх видів навчальної роботи у комплексному контролі знань, доводить їх до відома студентів на початку вивчення навчальної дисципліни. Результати поточного контролю є складовою визначення підсумкової оцінки і враховуються науково-педагогічним працівником при визначенні підсумкової оцінки з даної дисципліни. До поточного контролю також відноситься виконання практичних завдань, бали за які враховуються у підсумкову оцінку.

При контролі виконання завдань, які винесені для самостійного опрацювання, оцінці підлягають: самостійне опрацювання тем в цілому чи окремих питань; вміння застосовувати теоретичні знання при виконанні практичних завдань; підготовка доповідей, презентацій, знання об'єктів політичної карти світу тощо. Результати самостійної роботи фіксуються в журналі обліку роботи викладача. Бали, набрані студентом за виконання завдань з самостійної роботи, додаються до суми балів, набраних студентом з інших видів навчальної роботи з дисципліни.

У кінці семестру проводиться підсумкова контрольна робота. До контрольних заходів допускаються всі студенти незалежно від результатів поточного контролю. Результати контрольного заходу студента, який не з'явився на нього, також оцінюються «незадовільно» незалежно від причини. Відпрацювання контрольного заходу є обов'язковим.

Вид контролю – залік. Семестровий залік – це форма підсумкової атестації, що полягає в оцінці засвоєння студентом теоретичного та практичного матеріалу (виконаних ним певних видів робіт на практичних заняттях та під час самостійної роботи) з навчальної дисципліни за семестр. Залік виставляється викладачем автоматично за умови, якщо студент виконав усі види навчальної роботи, які визначені робочою програмою навчальної дисципліни. Загальна оцінка обраховується в кінці семестру, як сума балів за виконання всіх видів робіт. Враховуються бали, набрані на поточному тестуванні, самостійній роботі та бали підсумкового контролю. Оцінювання проводиться за 100-бальною шкалою. Структура проведення семестрового контролю відображається та доводиться до відома студентів на першому занятті.

Для студентів заочної форми навчання підсумковий контроль проводиться в період заліково-екзаменаційної сесії за обов'язкової присутності студента. Для складання підсумкового контролю студентами заочної форми навчання розробляються тести або контрольні роботи з відкритими питаннями. Відповідно до вимог, об'єктивна оцінка рівня знань з боку викладача здійснюється наступним чином: під час складання заліку з дисципліни кожен студент отримує завдання (тест або контрольну роботу). До залікової оцінки включається виконання самостійної роботи студента, яку він отримав під час попередньої сесії. Форма проведення: письмово-усна.

Критерії оцінювання результатів навчання

Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
90-100	Глибоко і міцно засвоїв програмний матеріал з рекреаційної географії; вичерпно, послідовно, грамотно і логічно його викладає. Прогнозує і передбачає подальший хід явища, описує можливі наслідки, результати, що впливають з наявних даних. На основі проблемної ситуації виділяє проблему, конструє гіпотези і перевіряє їх. При цьому студент не має утруднень при відповідях на видозмінені завдання, вільно справляється із класифікаціями, типологіями та іншими видами застосування знань, показує знайомство з монографічною літературою, правильно обґрунтовує прийняті рішення, володіє різнобічними навичками і прийомами виконання практичних робіт, володіє в повному обсязі специфічним поняттєво-термінологічним апаратом навчальної дисципліни.
82-89	Твердо знає програмний матеріал, грамотно й по суті викладає його; не допускає суттєвих неточностей у відповідях на питання, правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних питань і задач, впевнено володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання, коректно встановлює причинно-наслідкові зв'язки.
74-81	Знає програмний матеріал, грамотно й по суті викладає його, але допускає деякі неточності під час відповіді; правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних питань і задач, володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання. Самостійно відтворює знання з елементами перетворення. Застосовує їх у видозміненій, але близькій до типової ситуації, однак потребує допомоги викладача. Дає свою власну інтерпретацію матеріалу (пояснення, короткий виклад). Уміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, здійснює перенесення дій.
64-73	Має знання лише основного матеріалу, але не засвоїв його окремих деталей, допускає неточності, недостатньо правильні формулювання, порушення послідовності у викладі програмного матеріалу і відчуває утруднення при виконанні практичних робіт і розв'язанні задач.
60-63	Самостійно відтворює інформацію та застосовує її у типовій ситуації, але при цьому виявляє невпевненість у своїх діях. На основі фактів робить висновки, але за допомогою викладача, намагається зробити звіт про виконані дії тощо.
35-59	Не знає більшої частини програмного матеріалу, допускає суттєві помилки; не володіє у достатньому обсязі поняттєво-термінологічним апаратом рекреаційної географії; невпевнено, із помилками виконує практичні завдання; не вміє наводити приклади із життя та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; відтворює інформацію лише на основі зовнішньої підказки.
1-34	Має лише загальне уявлення про навчальну дисципліну, знання програмного матеріалу носить фрагментарний характер, відповіді на запитання дає «так» чи «ні».

Критерії оцінювання самостійної роботи студента

Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень студента
40-36	Надійно засвоїв програмний матеріал, що відведений на самостійне опрацювання; вичерпно, послідовно, грамотно і логічно його викладає, пов'язує теоретичні знання з практичними навичками та вміє обґрунтувати прийняті рішення, володіє різнобічними навичками і прийомами виконання практичних завдань. При цьому студент не має утруднень з відповіддю на видозмінені завдання, демонструє володіння різноманітними методами і прийомами наукового дослідження, виявляє знайомство не тільки з навчальною, але й монографічною та іншою довідковою літературою.
35-30	Твердо знає програмний матеріал, що відведений на самостійне опрацювання, грамотно й по суті викладає його; не допускає суттєвих неточностей у відповідях на питання, правильно застосовує теоретичні положення при вирішенні практичних завдань, впевнено володіє необхідними навичками і прийомами їх виконання. Самостійно відтворює знання з елементами перетворення. Застосовує їх у видозмінених, але близькій до типової ситуації, однак потребує допомоги викладача.
29-24	Має знання лише основного програмного матеріалу, що відведений на самостійне опрацювання, але не засвоїв його окремих деталей, допускає неточності, недостатньо правильні формулювання, порушення послідовності у викладі програмного матеріалу і відчуває утруднення при виконанні практичних завдань.
23-1	Не знає більшої частини програмного матеріалу, що відведений на самостійне опрацювання, допускає суттєві помилки; не володіє у достатньому обсязі поняттєво-термінологічним апаратом науки; невпевнено, із помилками виконує практичні завдання; не вміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; відтворює інформацію лише на основі зовнішньої підказки.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль										Разом	Сума
РОЗДІЛ 1					РОЗДІЛ 2						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	60	100
6	6	6	6	6	6	6	6	6	6		
Контроль самостійної роботи										40	
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4		

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90 – 100	A	відмінно
82 – 89	B	добре
74 – 81	C	
64 – 73	D	
60 – 63	E	задовільно
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна:

1. Гудзеляк І.І. Географія населення : навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 130 с.
2. Мезенцев К.В., Мезенцева Н.І., Мостова І.О., Сайчук В.С. Географія праці: сучасні концепти та ринки праці регіонів. К.: ВПЦ «Київський університет», 2014. 190 с.
3. Підгорний А.З., Самотоєнкова О.В., Ольвінська Ю.О., Вітківська К.В. Соціально-демографічна статистика: підручник. Одеса: ФОП Гуляєва В. М., 2016. 424 с.
4. Сюткін С.І. Географія населення : навч. посібник. Суми: ВПП «Фабрика друку», 2015. 128 с.
5. Сюткін С.І. Географія населення : методичні вказівки для виконання самостійної роботи студентів. Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. 32 с.

Додаткова:

1. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація. К.: ІГ НАНУ, 2009. 346 с.
2. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія і практика). К.: Фенікс, 2010. 536 с.
3. Доценко А.І. Сільське розселення в Україні. К.: Фенікс, 2010. 288 с.
4. Левченко Т.О., Сюткін С.І. Чинники міграційної рухливості населення Сумської області // Актуальні проблеми дослідження довкілля : Матеріали VII Міжнародної наук. конф. (м. Суми 12-14 жовтня 2017 р.). Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. С. 112-115.
5. Яворська В.В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. 384 с.

Інформаційні ресурси

1. Державна служба статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України імені М.В. Птухи <http://www.idss.org.ua>
3. Організація Об'єднаних Націй (ООН) <http://www.un.org/en/index.html>
4. Представництво ООН в Україні <http://www.un.org.ua/ua/>
5. Фонд народонаселення ООН <http://www.unfpa.org/>
6. Фонд народонаселення ООН в Україні <http://www.unfpa.org.ua/>
7. Програма ООН з населених пунктів <http://unhabitat.org/>
8. Дитячий фонд ООН <http://www.unicef.org/>
9. Програма ООН-жінки <http://www.unwomen.org/en>
10. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців <http://www.unhcr.org/>
11. Комісія по населенню і розвитку Економічної і соціальної Ради ООН <http://www.un.org/en/development/desa/population/commission/index.shtml>
12. Організація ООН з питань освіти, науки і культури <http://en.unesco.org/>
13. Міжнародна організація праці <http://www.ilo.org/global/langen/index.htm>
14. Представництво МОП в Україні <http://www.un.kiev.ua/ilo>
15. Міжнародна організація з міграції <http://www.iom.int/>
16. Представництво МОМ в Україні <http://iom.org.ua/ua>
17. Всесвітня організація з охорони здоров'я <http://www.who.int/en/>
18. Представництво ВООЗ в Україні <http://www.euro.who.int/en/countries/ukraine>
19. Статистична комісія ООН <http://unstats.un.org/unsd/default.htm>
20. Світовий банк <http://www.worldbank.org/>
21. Рада з народонаселення <http://www.popcouncil.org/>
22. Бюро інформації про населення <http://www.prb.org>
23. Європейська асоціація з вивчення населення <http://www.eaps.nl/>
24. Євростат <http://ec.europa.eu/eurostat>